

Голові спеціалізованої вченої ради Д 26.228.01 у
Інституті української археографії та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського НАН України
д.і.н. Папакіну Г.В.

В І Д З И В

**офіційного опонента на дисертацію Маслака Володимира
Івановича “Ранньомодерна українська державність в сучасних
польській та російській історіографіях”, представлену на здобуття
наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06
– Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.**

Історіографічний процес в умовах нашого часу виступає важливим і, водночас, складним чинником інтелектуального та політичного життя Центрально-Східної Європи. За таких умов усе більше академічної уваги відводиться тим процесам, які мають місце в окремих національних історіографіях. Для України та її народу чи не найактуальнішими є рефлексії із приводу нашої національної та спільної із ними історії представників двох із них – польської та російської. Не дивно, що питання подібної взаємодії та взаємовпливів в останній час посідають чільне місце в працях вітчизняних дослідників. До цієї плеяди слід віднести й докторський проект В.І.Маслака, який зосередив свою увагу на тому, яким чином віддзеркалюється та осягається історія ранньомодерної української державності в роботах колег із наукових історичних інституцій Польщі та Росії. Актуальність теми дослідження для нас є безсумнівною, адже вона зумовлена відсутністю комплексних аналітичних праць із даної проблематики. Крім цього, першочерговим завданням залишається узгодження українського бачення історії Гетьманату з її рецепцією в історичній свідомості інших народів. Необхідність подібних досліджень підкріплюється численними фактами використання інтелектуального

продукту істориків у «війнах пам'яті», які усе частіше відбуваються в останні роки на теренах Центрально-Східної Європи.

З огляду на вищесказане, поява дисертації шановного здобувача є цілком виправданою. Саме дослідженню процесів інтелектуального пошуку та формування свідомісних ідеологічних конструктів української історії раннього Нового Часу польськими та російськими науковцями присвячено фундаментальне дослідження В.І.Маслака. Результати дослідження мають безпосереднє відношення до розуміння того, яким чином відбувається осягнення історії козацької України (та й всієї Східної Європи) другої половини XVII – початку XVIII ст., нашими найближчими сусідами. Такий підхід – розгляд історії вивчення минулого у контексті взаємодій з сучасністю, є актуальним для проведення повновартісних реконструкцій із історіографії. Завдяки використанню широкої джерельної бази, матеріали дисертації можуть бути використані при читанні навчальних курсів в системі освіти в Україні та за її межами (зокрема – у Польщі та Росії), створенні бібліографічних покажчиків та продукту енциклопедичного.

Апробація дослідження є досить ґрунтовною – як за кількістю публікацій з теми, так і за участю здобувача у науково-практичних конференціях різного рівня. Також матеріали дисертації належним чином відображені у двох монографіях і 22 наукових статтях у фахових виданнях.

Структура дисертації наступна: робота складається із вступу, шістьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Подібний розподіл є цілком виваженим та слухним з огляду на досягнення поставлених дослідницьких завдань.

У **вступі** (с. 3-8) дисертантом було доведено актуальність проблеми, вказано на її зв'язок із науковими темами, визначено об'єкт і предмет, хронологічні межі, мету та завдання дисертації, наукову новизну

одержаних результатів, визначено практичне значення дослідження. Усі ці формальні моменти визначені автором чітко, узгодивши їх з актуальними обряями науки. На загал, ці складові не викликають сумніву, однак, на нашу думку, авторові слід було б також окреслити хронологічні межі «ранньомодерної української державності», а не тільки того історіографічного періоду, який він досліджує (с. 5). Цього зроблено не було, й, відповідно, вибірка робіт польських та російських істориків тематично представлено нерівномірно: у одному випадку ледве сягаючи верхньої часової рамки періоду «Руїни», в інших же, доходячи до часів гетьманування К.Розумовського. Крім цього, із зауважень згадаємо «літературизований» стиль викладення актуальності теми – риторичні запитання наприкінці, які попри свою ефектність не надто личать роботам дисертаційним (с. 3).

Перший розділ «Історіографія проблеми та джерельна база дослідження» (с. 9-24) складається з двох підрозділів. Поданий у ньому матеріал свідчить про той факт, що В.І.Маслак ретельно опрацював історіографію проблеми, дослідив комплекс джерельної бази (на рівні як прагматичному, так й теоретичному), а також творчо та аргументовано усвідомив методологічні принципи та прийоми. В цілому, відчувається загальний високий рівень теоретичної підготовки, який був перфектно реалізований у конкретних професійних знаннях та вміннях.

У підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми» (с. 9-17) вченим достатньо детально розглянуто історіографічний доробок теми за період ХХ-ХХІ ст. Відчувається, що дисертант не лише повною мірою опрацював його, але й намагався з'ясувати шляхом періодизації та класифікації підходів еволюцію студіювання історії історіографічного процесу окремими вітчизняними та зарубіжними науковцями. Це підтверджує й перелік використаної літератури – 852 позицій (С. 397-482). Дисертантом було відзначено, що ступінь наукової розробки проблеми відзначається

відсутністю спеціальних досліджень, в яких би комплексно розглядалися всі аспекти проблеми. В.І.Маслаком було прискіпливо розглянуто та проаналізовано творчі доробки конкретних вчених: українських дослідників Н.Яковенко (с. 9), Т.Чухліба та В.Яценка (с. 15-17), знаних польських істориків Т. Хинчевської-Геннель, П.Кролля, К.Бобятинського, М. Нагельського та К. Петкевича (с. 10-12), російських істориків О. Малова, І. Андрєєва та В. Артамонова (с. 13-14), які пройшли цим шляхом трохи раніше та пунктирно позначили основні тенденції розвитку історіографічного процесу в Польщі і Росії. При цьому, у викладенні дисертанта, хронологічний принцип розгляду історії історіографії сполучається з наданням методологічних характеристик, розгортанням підходів щодо дослідження процесів наукового пошуку.

Попри всі позитивні моменти, історіографічному оглядові притаманні дрібні недоробки. Зокрема, дисертант чомусь вперто (не інакше як через помилку друку) називає українського історіографа Дмитра Бравцева Бранцевим (с. 12-13).

На загал же, зауважимо, що дисертантом у цьому розділі були досліджені і запроваджені в науковий обіг історіографічні джерела, які дозволяють глибоко розглянути особливості сучасної польської та російської історіографії історії України другої половини XVII – початку XVIII ст.

У другому підрозділі «Джерельна база дослідження» (с. 17-24) автором було подано огляд та типологію джерельної бази дисертаційного дослідження. Відзначимо, що емпірична основа дисертаційного дослідження є достатньою. Відібраний, у якості джерельного, історіографічний матеріал, при цьому, пройшов належні процедури історіографічної критики (с. 17-18).

Заслуговує на увагу той факт, що В.І.Маслак запропонував складну та ефективну схему класифікації усіх типів джерельного матеріалу. Вона

розроблена не тільки з прагматичним сенсом щодо конкретної роботи, але й є певним внеском в теоретичні усвідомлення сучасного історіографічного джерелознавства. У процесі роботи здобувач провів аналіз корпусу документів, які було використано ним під час написання дисертаційного дослідження, комплексно, по хронологічним періодам утворення історіографічних масивів. Комплекс ознак інформації та її формату у різних типах склав основу авторського бачення типології. Згідно нього, усі задіяні джерела поділяються на два рівні: перший – історіографічні джерела, які відбили процес наукового осмислення сучасними польськими та російськими істориками історії української державності другої половини XVII ст. (с. 18-21), а другий – джерела, що «створюють історіографічний контекст» (с. 21-24). Подібна схема цілком можлива, із огляду на комплексний історіографічно-джерелознавчий характер дослідження в цілому.

Разом із цим, ми хотіли б вказати дисертанту, що джерельну базу його дисертаційного дослідження, а саме – її «перший рівень», можна було б значно розширити та зробити більш представницькою. Для цього варто було долучити матеріали приватних архівів українських істориків – дослідників ранньомодерної доби, а саме, інформацію їх листування із польськими та російськими колегами. Також можна було взяти інтерв'ю у найбільш знаних дослідників – того ж о.Ю.Мищика, В.Брехуненка й ін., з більшістю з яких дисертанта пов'язують багаторічні наукові та людські зв'язки. Це дозволило б додатково унаочнити аналіз процесу інтелектуальних взаємодій, поглянути на нього з персонологічного виміру.

Другий розділ «Суспільне та інтелектуальне тло формування сучасного бачення історії ранньомодерної української державності у Польщі та Росії» (с. 25-76) присвячено висвітленню процесів поступової зміни дослідницької парадигми, яка відбулася (чи ні) в діяльності польської та російської наукових історичних шкіл від 1970-х років і до

краху соціалістичних режимів у Східній Європі включно. На тлі процесу В.І.Маслаком було показано, які саме зміни сталися із дослідницьким методологічним інструментарієм польської (здебільшого) та російської (меншою мірою) національних історіографій.

Підрозділ 2.1. «Вплив радикальних змін суспільно-політичного ландшафту» (с. 25-35) автором було присвячено висвітленню трансформацій дослідницьких підходів під дією чинників лібералізацій суспільного життя в країнах колишнього Варшавського блоку. Корисним ракурсом стало з'ясування процесів геополітичного протистояння та інтелектуальних конкуренцій між пост-модерними тенденціями західних історіографій та традиційними марксистськими підходами.

Важливим є й аналіз сучасної ситуації (після початку війни 2014 р.) у українсько-російських відносинах та їх впливу на розвиток історіографічного процесу, його «імперіалізацію» російською стороною (с. 26-27).

До безсумнівних здобутків слід віднести й розгляд В.І.Маслаком проблеми «польського імперіалізму», зокрема, інтелектуальних впливів на історіографічний «мейн-стрім» з боку істориків-кресов'яків (с. 30-32). Або ж, навпаки, оздоровлюючому внеску польського діаспорного осередку в Парижі під проводом Є.Гедройця, на процес очищення історичної науки в самій Польщі від історіографічних викривлень (с. 28-35). Віддаючи належне філігранному аналізу, здійсненому при цьому дисертантом, маємо зауважити, що розкриваючи тему, вченому варто було б більше акцентувати увагу й на інших представниках «Культури».

У підрозділі 2.2. – «Проблема оновлення дослідницького інструментарію» (с. 35-49), дисертантом було здійснено порівняльний аналіз умов, у яких відбувалися зміни методологічного інструментарію польських і російських національних історіографій на початку 1990-х років. Як високо фаховий спеціаліст, В.І.Маслак встановлює конкретні

фактори, які не тільки сприяли консервуванню, але й дали новий поштовх до розвитку імперського – «традиціоналістського» напрямку в російській історіографії (с. 39). Особливої наукової цінності даному структурному підрозділу дисертаційного дослідження надають авторські судження про вплив геополітичних змін світосприйняття окремих національних історіографій, та наукових шкіл всередині них, на вибір подальших методологічних підходів (с. 40-42).

Разом із, цим ведучи розмову про розвиток українсько-російського наукового діалогу на зламі міленіуму, В.І.Маслаку не слід було б подавати сучасну українську історіографію як певний монолітний інтелектуальний рух (с. 43-44). Навпаки, варто було показати його багатогранність та поліструктуралізм: різницю методологічних і оціночних підходів, притаманну науковцям та їх групам із наукових центрів і шкіл Києва, Львова, Харкова, Дніпропетровська та ін., адже всі вони мають власну, чітко окреслену специфіку

Значну частину підрозділу 2.3. – «Перегляд / консервування концептуальних підходів до прочитання української історії» (с. 50-75) автор присвятив аналізу того, яким чином відбилися процеси формування східнослов'янської «трійці» – українців, білорусів і росіян, у рефлексіях сучасних польської і російської історіографій (с. 60-63). Особливо детально, при цьому, він зупинився на використанні історіографічного здобутку в справі конструювання модерних етнічних ідентичностей (с. 67-74). Вважаємо, що з огляду на важливість розуміння сучасних технологій маніпулювання національною свідомістю значних груп населення, висновки В.І.Маслака носять не тільки теоретично-пізнавальний, але й цілком прикладний характер.

Третій розділ своєї дисертації «Образ ранньомодерної української державності в польській історіографії» (с. 77-184), який складається із трьох параграфів, дисертант цілковито присвятив аналізу здобутків

сучасної польської історіографії у справі осмислення феномену Козацької держави українського народу другої половини XVII – початку XVIII ст.

Підрозділ 3.1. «Базові теоретичні підходи» (с. 77-89) цілковито присвячено розглядові засадничих підходів сучасних польських дослідників до інтерпретації історії ранньомодерної української державни. Підрозділ 3.2. «Понятійний апарат» (с. 89-96) являє собою розгорнутий аналіз термінології, яку застосовують сучасні польські дослідники, як свосрідного відображення засад сучасної концептуалізації. У підрозділі 3.3. «Концепція» (с. 96-184) автором було встановлено, що завдяки зусиллям сучасних польських істориків, польське національне бачення української державності козацької доби було суттєво модифіковано шляхом відмови від великодержавницької візії подій від середини до кінця XVII ст. Це дозволило наблизити зблизила історичні реконструкції польських істориків із аналогічними в українській та (модернізаторська течія) історіографій (с. 182-184).

Віддаючи належне авторським здобуткам дисертанта, виявленим ним при написанні даного структурного підрозділу дисертаційного дослідження, нам би, водночас, хотілося вказати йому на кілька сюжетних ліній, ступінь розробленості яких залишився нам несповна зрозумілим. Зокрема, вважаємо, що у параграфі 3.2 слід було б довести до логічного кінця й сповна розібратися із тим, наскільки ж вдалося польським історикам переосмислити роль Запорозжя (Війська Запорозького Низового) в історії Війська Запорозького (Гетьманату) (с. 95-96). Також поза дослідницьким інтересом дисертанта залишився такий важливий аспект історії другої половини XVII – XVIII ст., як українсько-єврейські (ширше – українсько-єврейсько-польські) стосунки. Автор лише один раз згадав про розгляд ролі євреїв-орендарів як катализатору козацьких повстань у Речі Посполитій (с. 103). Сюжет, безперечно, не тільки контроверсійний, але й болочий для історичної пам'яті трьох народів,

однак цілком гідний того, аби бути згаданим, тим більше, що до нього звертався ряд польських дослідників, як у історичному, так і у археографічному ракурсі.

Четвертий – «Традиціоналістська модель російської історіографії» (с. 185-273) та **п'ятий** – «Модернізаторська інтерпретація в російській історіографії» (с. 273-341), розділи мають не тільки тематичну спорідненість (оскільки, фактично, розглядають дві найбільш характерні течії сучасного історіографічного процесу в Росії), але й тотожну структуру. Кожен із них складається із трьох параграфів: 4.1/5.1 «Базові теоретичні підходи»; 4.2/5.2 «Термінологія»; 4.3/5.3 «Концепція». Тож, з огляду на певну подібність, та керуючись необхідністю здійснення компаративних процедур у межах опонентського відгуку, ми здійснимо попарний огляд підрозділів цих структурних частин дисертації.

Відразу зауважимо, що авторський розподіл представників сучасної російської історіографії як на таких, що належать до «традиційної» чи «модернізаторської» течії, здебільшого ведеться по лінії концептуальних, а не методологічних підходів. Втім, у цьому немає жодної штучної намисленості, адже, як пояснює сам дисертант на початку п'ятого розділу (мабуть, доцільніше було зробити це на початку четвертого), спричинено це тим фактом, що переважна більшість російських істориків/історіографів, задіяних у осмисленні досліджуваних сюжетів ранньомодерної української історії, не надто переймаються впровадженням принципово нових методологічних підходів, задовольняючись вирішенням проблем концептуального характеру (с. 275-276).

У параграфах 4.1 (с. 185-194) та 5.1 (с. 274-278) В.І.Маслак проаналізував базові теоретичні підходи як органічний комплекс загальнонаукових, історичних та спеціальних історіографічних методів, що їх було використано представниками традиціоналістського та

модернізаторського напрямків у російській історіографії для вирішення актуальної для них наукової проблеми. У цілому, дисертант вдало впорався із поставленими перед собою завданнями, однак, маємо й зауваження.

Зокрема, у підрозділі 4.1 дисертантові варто було б більше уваги приділити простеженню формування сучасної традиціоналістської історіографічної традиції висвітлення історії Визвольної війни в російській історичній науці від дорадянського періоду, що дало підстави стверджувати факт існування більш широкої наступності в цьому напрямку сучасної російської історіографії проблеми.

Стосовно параграфу 5.1 закинемо здобувачу його явно недостатній обсяг – 4 сторінки (с. 274-278), що виглядає явною диспропорцією не тільки у порівнянні із його близнюком (4.1), але й з міркувань можливості вирішити розв'язання складної проблеми встановлення базових теоретичних підходів модернізаторської інтерпретації сучасної російської історіографії в межах такого лаконічного тематичного блоку.

Паралельно із цим маємо вказати дисертантові, що попри беззаперечний науковий авторитет петербурзької дослідниці Т.Таїрової-Яковлевої, не варто було б вибудовувати весь теоретичний фундамент цілого напрямку виключно на її постаті та її наукових здобутках (а також, на критиці її концептуальних підходів іншим російським дослідником – А.Алмазовим (там само).

Те ж саме є справедливим і по відношенню до змісту параграфів 5.2 (с. 278-282) і 5.3 (с. 283-341). Знову бачимо цілковитий «Т.Т.-Я.»-центризм, хіба що із додаванням «приставшої до неї» О.Баранової, та двійки інших петербурзьких дослідників – С.Анісімова та А.Каменського.

За такої манери подачі матеріалу складається враження, що й наукове життя, й дискусія взагалі, в російському історіографічному просторі точиться, здебільшого точиться між С.-Петербургом та Москвою (до

останньої, щоправда, в союзники ще додаються уральські вчені-традиціоналісти). А хотілося б побачити й аналіз наукового доробку істориків російського Півдня – ростовчан М.Мінінкова та П.Авакова, того ж Д.Сєня (автор побіжно згадує про нього на с. 47), чия наукова діяльність у часі розподілилася між Краснодаром і Ростовом-на-Дону. Адже і в їх працях українські сюжети досліджуваної доби посідають чільне місце.

У цілому ж, у двох аналізованих розділах автором було прискіпливо досліджено особливості історіографічної ситуації, що склалася навколо дослідження історії української козацької держави другої половини XVII – початку XVIII ст. у сучасній російській історіографії. При цьому було охарактеризовано інституційні підвалини розвитку сучасної російської історіографії Визвольної війни, Руїни та пізнього Гетьманату, визначені основні напрямки діяльності наукових осередків, що пов'язані з дослідженням цих проблем.

Шостий розділ дисертаційного дослідження «Пріоритетний доробок польських та російських дослідників» (с. 242-380) дисертаційного дослідження автор присвятив аналізу новаторських розвідок польських і російських істориків. На нашу думку, саме в ньому В.І.Маслак зумів відобразити позитивний творчий потенціал сучасного історіописання дослідників Польщі і Росії, їх творчий внесок у справу дослідження української минувщини.

Підрозділ 6.1. дисертаційного дослідження носить назву – «Спектр піонерських та поглиблювальних досліджень» (с. 342-357). У ньому В.І.Маслаком було виділено головні завдання і місце проблематики Визвольної війни та Руїни в дослідницьких пріоритетах представників сучасної польської історіографії, проаналізовано основні комплекси досліджуваних проблем та головні здобутки сучасної польської історіографії (переважно, дотичні до доби Хмельниччини) із позицій новизни інтелектуальних пропозицій (с. 342-351). Особливо відзначено

новаторський внесок в історіографічний процес із боку представників варшавської школи «військової історії» під проводом М.Нагельського (с. 349-351).

Також дисертантом було здійснено ґрунтовний аналіз новаторських концепцій сучасних російських істориків Т.Таїрової-Яковлевої; К.Кочегарова, Я.Лазарева та ін., проаналізовано праці, що містять найсуттєвіші концептуальні положення; визначено їх місце в російській історіографії української козацької держави XVII-XVIII ст. (с. 351-357).

У якості побажань до цього параграфу повторимо вже висловлену, стосовно до Розділу 5, рекомендацію розширення розглянутого історіографічного доробку за рахунок представників регіональних наукових осередків Російської Федерації.

Підрозділ 6.2. «Археографічні публікації» (с. 358-380) являє собою аналіз археографічних публікацій, здійснених російськими та польськими науковцями за добу від початку 1990-х і до нашого часу. Серед найбільш вдалих і цікавих сюжетів відзначимо ретельний розгляд едиційної діяльності варшавського дослідника Д.Колодзейчика (с. 364), кравів'янки А.Бедржецької (с. 368-369), спільних публікацій польських і українських вчених (М.Нагельського та В.Брехуненка) (с. 370). Водночас, зауважимо, що наукова цінність матеріалу, вміщеного в параграфі, могла б бути набагато більшою, якби В.І.Маслак не задовольнився виключно описово-класифікаторською діяльністю, а проаналізував процент охоплення тих чи інших фондів публікаторами, виніс більш ґрунтовні судження про способи в який було відтворено тексти. Звісно, що тоді для створення навіть невеликих сюжетів треба було б задіяти першоджерела зі збірок РГАДА, АГАД й ін. архівосховищ, однак, це дало б змогу більш повно продемонструвати свій фах не тільки історіографу, але й джерелознавця, що відбито у шрифті спеціальності за якою захищається дисертація.

У висновках (с. 381-396) В.І.Маслак зробив узагальнення проведеного комплексного дослідження. Вони являють собою вдалу квінтесенцію дисертаційного дослідження та повною мірою репрезентують положення основної частини. Відзначимо й той факт, що головні висновки дисертації знайшли відображення у широкому колі публікацій по темі.

Підсумовуючи, зазначимо, що дисертація В.І.Маслака є самостійним та логічно завершеним дослідженням, яке відбиває результати багаторічних оригінальних досліджень. Здобувач виявив знання досліджуваної проблеми, уміння опрацьовувати, критично аналізувати різноманітні історіографічні джерела, надбання попередників у досвіді їх осмислення. Актуальність і рівень розкриття поставлених проблем, новизна дисертації і ступень обґрунтованості винесених на захист наукових положень відповідає вимогам до докторських дисертацій, а відтак її автор – Володимир Іванович Маслак заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
декан історичного факультету,
завідувач кафедри джерелознавства, історіографії
та спеціальних історичних дисциплін,
Запорізького національного університету

В.І.Мильчев
В.І.Мильчев

Засвідчую:

Вчений секретар ЗНУ

В.П.Сніжко